

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

THE ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF INSTITUTIONAL CAPACITY AND COMPETITIVENESS OF THE STATE

У статті автором обґрунтовується, що останнім часом актуалізується вивчення особливостей формування простору економічної безпеки держави в цілому, як і визначення та концептуалізація змістовної сутності цього поняття. На нашу думку, більшій увазі потребує дослідження пов'язаного з даним явищем феномену спроможності держави у інституційному її вимірі та у форматі конкурентоспроможності. Останні категорії також є предметом дослідження вчених, проте у меншій мірі, що потребує подальших розвідок. Метою дослідження є аналіз особливостей нормативного регулювання формування простору економічної безпеки як складової інституційної спроможності та основи конкурентоспроможності національної держави.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що забезпечення економічної безпеки є вагомим складовим підтримання інституційної спроможності держав сучасного типу та розвитку їх конкурентоспроможності. Феномен конкурентоспроможності держави розглядається як практична реалізація потенціалу її спроможності у змагальних умовах перебігу внутрішніх і зовнішніх політико-економічних процесів. Для стабілізації та розширення функціональних можливостей інституцій державної влади необхідна достатньо потужна ресурсна складова, формування якої залежить від впливу комплексу чинників, серед яких окреме значення має стратегічне спрямування державної політики. На рівні міжнародних політико-економічних процесів у даному контексті посилюється аспект конкурентності, що можливо розглядати як позитивний фактор з огляду на посилення таким чином реформ у сфері державного управління, що ілюструє приклад України. Інтеграція національної економіки в європейський економічний простір є частиною комплексної стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, для реалізації якої необхідно мати високий рівень інституційної спроможності національної держави.

Ключові слова: інституційна спроможність, конкурентоспроможність держави, економічна безпека, національна безпека, державне управління.

In the article author substantiates that recently, the study of the formation peculiarities of economic security space of the state as a whole, as well as the definition and conceptualization of the meaningful essence of this concept, has been updated. In our opinion, the study of the state's capacity phenomenon in its institutional dimension and in the format of competitiveness, related to this phenomenon, needs more attention. The latter categories are also the subject of research by scientists, but to a lesser extent, which requires further exploration. The purpose of the study is to analyse the peculiarities of normative regulation of the space formation of economic security as a component of the institutional capacity and the basis of the competitiveness of national state. As a result of the conducted research, it was established that the ensuring economic security is an important component of maintaining the institutional capacity of modern states and developing their competitiveness. To stabilize and expand the functional capabilities of state power institutions, a sufficiently powerful resource component is needed, the formation of which depends on the influence of a complex of factors, among which the strategic direction of state policy is of particular importance. At the level of international political and economic processes, in this context, the aspect of competitiveness is strengthened, which can be considered as a positive factor in view of the strengthening of reforms in the field of public administration, which is illustrated by the example of Ukraine. The integration of the national economy into the European economic space is part of the comprehensive strategy of Ukraine's integration into the European Union, for the implementation of which it is necessary to have a high level of institutional capacity of the national state.

Key words: institutional capacity, state competitiveness, economic security, national security, public administration.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.19>

Баштанник О.В.

к. політ. наук, доцент,
доцент кафедри історії
та політичної теорії
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-4067-3261

Постановка проблеми. У зв'язку із посиленням зовнішніх загроз для національної безпеки України, актуалізується науковий дискурс щодо інституційної спроможності національної держави у кризових умовах. Деякі вчені аналізують дане явище як просте поєднання потенціалів спроможності інститутів політичної системи, втім більш відповідною вбачається стратегія дослідження сутнісних складових її реалізації. З-поміж них, на нашу думку, потребує уваги ресурсна складова інституційної спроможності держави, яка у масштабі її політичної системи формалізується у сферу економічної безпеки. Поряд із цим зростає необ-

хідність досліджувати проблематику розвитку конкурентоспроможності держави – в аспекті реалізації нею політико-економічних стратегій в різних секторах співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «економічна безпека» в більшості сучасних досліджень застосовується щодо аналізу специфіки економічної безпеки підприємства (О. Лисенко), можливостей забезпечення економічної безпеки регіону (О. Безчасний) та іншої проблематики сфери суто економічних відносин. Втім, останнім часом актуалізується вивчення особливостей формування простору економічної безпеки

держави в цілому, як і визначення та концептуалізація змістовної сутності цього поняття (Н. Левковець). На нашу думку, більшої уваги потребує дослідження пов'язаного з економічною безпекою феномену спроможності держави у інституційному її вимірі та у форматі конкурентоспроможності. Останні категорії також є предметом дослідження вчених, проте у меншій мірі: наприклад, А. Багінський у даному контексті акцентує на реконцептуалізацію смислових координат модерної держави (складовою яких є спроможність), а Зубчик О. розглядає концепт «конкурентоспроможність держави» як аналітичний інструмент у вивченні ефективності державного управління. Утверджується необхідність розширити ці дослідницькі пошуки з метою виокремлення відповідних взаємозв'язків.

Метою статті є аналіз особливостей нормативного регулювання формування простору економічної безпеки як складової інституційної спроможності та основи конкурентоспроможності національної держави.

Виклад основного матеріалу. В сучасних вітчизняних наукових працях складне поняття інституційної спроможності держави часто вживається як певного роду самоочевидна константа, генералізована дослідницька категорія. Наприклад, Т. Шлемкевич зазначає, що «Українська політична система, як і будь-яка інша, узагальнено є синтезом можливостей та потреб. Визначення перших і артикуляція других неможливі без посередництва комунікаційних механізмів. Вказуючи на можливість, мається на увазі інституціональна спроможність влади, тобто здатність реагувати на кризові явища та суспільні хвилювання. Потреби ж мають переважно соціальну природу – це запити, вимоги і прагнення суспільства» [15, с. 195]. Але загальна проблематика дослідження має бути розширена до розуміння також того, що від особливостей функціонування структур управління держави залежить здатність як долати негативні внутрішні тенденції функціонування владного механізму, так і боротися із зовнішніми викликами.

Таким чином, інституціональна спроможність для вчених виступає не лише атрибутом інституту, але і певного роду критерієм для зовнішнього оцінювання ефективності політичної системи в цілому. Наприклад, за підходом Г. Поченчук, «Умови співробітництва щодо отримання допомоги МВФ країнами-позичальниками (для країн, що розвиваються, та з перехідною економікою), можна об'єднати в такі групи: 1) економічні умови (обмежувальні або попереджувальні); 2) умови, пов'язані зі станом врядування в країні (інституціональна

спроможність органів управління)» [11, с. 20]. Тобто, інституціональна спроможність держави може виступати, з по-між іншого, критерієм для визначення особливостей надання зовнішньої економічної допомоги, а тому загалом значущість її концептуалізації, дослідження та розбудови є беззаперечною.

Цілком впевнено можливо стверджувати, що Україна на сьогодні перебуває у стані спротиву найбільш потужному з часів Другої світової війни для країн Європи екзогенному виклику щодо продовження реформ та існування її політичної системи в цілому – повномасштабній військовій агресії. Як слушно зауважує з цього приводу професор, член-кореспондент НАН України О. Рафальський: «неможливо відбудовувати країну, вирішувати чи не найглибшу після Другої світової війни демографічну кризу, реанімувати або й докорінно змінити економіку країни, інтегруватися у євроатлантичні політичні, економічні та безпекові структури, маючи гібридну малоефективну політичну систему. ... Саме через слабкість державних інституцій, політичні чвари і соціально-політичні розколи у суспільстві РФ активно з 2014 року культивує і поширює у своїй пропаганді твердження про Україну як про державу, яка не відбулася (failed state)» [10, с. 11].

У контексті впливу цього фактору на економічні процеси в державі важко реалізувати ефективні стратегії розвитку політико-управлінських відносин, залишаться тільки можливість прийняття інституціями державної влади раціонально-обмежених позитивних рішень. Так, М. Савчин відзначає, що «Під час економічної кризи та інших екстраординарних ситуацій держава може бути нездатною виконувати всю повноту своїх завдань, що примушує застосовувати інструменти секвестру (скорочення видатків) Державного бюджету. Така процедура має за юридичну підставу парламентський контроль за діяльністю уряду з економічних питань та враховує природу економічних відносин і функцій держави в економічній системі відповідно до наявних ресурсів, що визначає параметри збалансованості Держбюджету. ... При цьому слід мати на увазі конституційні гарантії у рамках статті 64, які не допускають обмеження окремих прав за жодних обставин, навіть в умовах воєнного і надзвичайного стану [12].

Концептуалізуючи змістовну сутність поняття інституційної спроможності як здатності інституції виконувати свої функції на основі нормативно-правового, організаційного та ресурсного забезпечення (структурний аспект сутності інституції), в якості значущої її складово-

вої вважаємо за необхідне виокремити ресурсну складову, виражену у наявності достатнього обсягу людських і матеріальних ресурсів для ефективного функціонування відповідних інституцій. Даний аспект дослідження інституційної спроможності доповнює перелік таких важливих параметрів її реалізації як нормативно-правова складова – наявність розвиненої нормативно-правової основи функціонування інституцій; та організаційна складова – наявність необхідного рівня структурної диференціації інституційної системи.

Вивчення ресурсної складової інституційної спроможності може бути реалізоване на основі застосування положень такого дослідницького напрямку сучасного (нового) інституціонального аналізу як економічний інституціоналізм, що поєднує в собі методологічні підходи економічної та політичної наук. Економічний інституціоналізм пояснює зміни інститутів виходячи з потреб економічних інтересів, представлених групами чи індивідами, часто застосовуючи просту теорію раціонального вибору для пояснення процесу прийняття рішень [14, с. 579]. Положення економічного інституціоналізму важливі для нас з точки зору дослідження ресурсного забезпечення функціонування суспільно-політичних інституцій, що може бути принципово важливим для, наприклад, громадських організацій чи політичних партій. Загалом, «вивчення інституціоналізму сприяє розпізнаванню провалів ринку, ірраціональності у рішеннях економічних агентів, організаційних проблем в реалізації державної політики, існуванні трансакційних витрат; беручи за основу теорії та підходи економічного інституціоналізму» [6, р. 77].

Комплексно досліджуючи феномен інституційної спроможності держави, М. Савчин виокремлює взаємовплив її параметрів із особливостями економічної складової програм державної політики: «Вади інституційної спроможності держави цілком впливають на ступінь відкритості-закритості економічної системи – тобто має місце зворотній процес щодо потенційного підриву можливості відстоювання національних економічних інтересів на глобальних ринках та у рамках світового співтовариства. Багато тут залежить від інституційної спроможності держави, яка може формувати і відтворювати діяльність ефективних інституцій, які зможуть здійснювати справедливу алокацію ресурсів і на цій основі забезпечувати фінансування та планування видатків на певні легітимні цілі з метою забезпечення економічного добробуту суспільства» [7, р. 63]. Погоджуючись з вченим, вважаємо цілком обґрунтованим твердження про те, що

за сучасних особливостей перебігу світових економічних процесів державний контроль щодо реалізації економічних відносин можливо вважати вагомою складовою національної безпеки держави загалом. У Законі України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (станом на 31 березня 2023 р.) економічні аспекти державної політики покладено в основу визначення фундаментальних національних інтересів України, в якості котрих виокремлюються: «1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [3].

Отже, як у просторі перебігу внутрішньодержавних соціально-політичних процесів, так і на рівні організації міжнародних відносин у відповідній сфері чинники економічного характеру розглядаються як значущі для захисту національних інтересів України. У наведеному законі окремо відзначається, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями» [3]. Отже, формування умов для усталення економічної безпеки нашої країни є одним з найважливіших напрямів зміцнення національної безпеки і оборони України в цілому. Також, проблематика щодо підтримання високого рівня економічної безпеки держави є складовою стратегічного планування реалізації державної влади, що закріплено у низці програмних документів, таких як Стратегія національної безпеки України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України. У Законі зазначено, що реалізація вказаних стратегій «здійснюється на основі національного оборонного, безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги» [3]. Щодо Стратегії воєнної безпеки України, як особливо важливого напрямку здійснення державного управління на сьогоднішній день, то Законом вона

формулюється як така, що «визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики у війсьній сфері, сферах оборони і військового будівництва, зокрема, з поміж іншого, соціально-політичні, економічні та інші умови реалізації державної політики у війсьній сфері, сферах оборони і військового будівництва, а також воєнно-політичні та воєнно-стратегічні обмеження» [3].

У сучасній українській науковій літературі із відповідної проблематики можливо виокремити достатньо значну кількість формулювань поняття «економічної безпеки» і похідних від нього. Втім, на нашу думку, більш доцільно в першу чергу звернутися до визначення зазначених понять, що містяться у нормативних документах. Так, Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277 було затверджено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. У документі вказується, серед іншого, «перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки» [2]. Щодо визначення поняття економічної безпеки як такої, а також особливостей економічної безпеки національної економіки та зовнішньополітичного її виміру, в Методичних рекомендаціях вказується наступне:

– економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і є здатністю національної економіки до сталого та збалансованого зростання;

– макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

– зовнішньоекономічна безпека – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці [2].

Явища, до визначення понять яких ми звернулися, мають надзвичайно важливе значення для економічної сфери суспільного життя держави, особливо в умовах такого роду надзвичайних обставин, до яких можливо віднести воєнний стан в сучасній Україні. Втім, складна динаміка соціально-економічних процесів простежувалася в Україні ще до повномасштабної збройної агресії РФ (але вже після

початку російсько-української війни) та пандемії COVID-19. Висновки щодо аналізу даної проблематики знайшли своє відображення, зокрема, у «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року», введеної в дію Указом Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. Щодо аналітичної оцінки стану макроекономічної безпеки в Україні в ній зазначається, що «стан макроекономічної безпеки протягом 2010 – 2019 років (при середньому значенні оцінки стану макроекономічної безпеки за цей період на рівні 38 відсотків від оптимального значення) так само характеризувався як небезпечний. Сформовані у попередні періоди макроекономічні диспропорції, зокрема, на ринку праці, у структурі виробництва, продовжували стримувати економічний розвиток країни (як кількісний, так і якісний)» [4]. Результати дослідження відповідних складових зовнішньоекономічної безпеки України дозволяють сформулювати не менш критичні щодо їх особливостей підсумки: «Стан зовнішньоекономічної безпеки протягом 2010-2019 років оцінювався як небезпечний (при середньому значенні оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки за цей період на рівні 34 відсотків від оптимального значення). Низька конкурентоспроможність вітчизняного виробництва, значна частка сировини в структурі експорту товарів і попередня зосередженість на ринках пострадянських країн зумовлювали розбалансування зовнішньоекономічної діяльності в нестабільних умовах розвитку світової економіки, гібридної війни Російської Федерації проти України» [4].

Розглянута нами Стратегія економічної безпеки була розроблена з метою сприяння виконанню завдань стратегії вищого порядку, а саме – Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 [5]. В ній, серед іншого, на основі визначених у Конституції України та Законі України «Про національну безпеку України» фундаментальних національних інтересів, виокремлено пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, а також напрями, за якими забезпечується реалізація цих пріоритетів. Власне пріоритети представляють собою досить широкий перелік складових, що включає проблематику як внутрішньо– так і зовнішньополітичних процесів, які є найбільш значущими на сьогодні для українського народу. Це, зокрема: «відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону

України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція» [5]. Одним з виокремлених у Законі напрямів, за якими має забезпечуватися реалізація вказаних пріоритетів, визначається «сталій розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір» [5].

Економічна складова функціонування суспільства захищається також нормами Основного Закону країни – так, важливість забезпечення в тому числі економічної безпеки підкреслюється у ст. 17 Конституції України: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1]. Таким чином, можливо зробити попередній висновок про те, що економічні основи інституційної спроможності держави належним чином формалізовані та значною мірою захищені нормативною системою національного законодавства. Прикладний вимір досліджуваної проблематики спрямовує до вивчення феномену конкурентоспроможності держави як практичної реалізації потенціалу її спроможності у змагальних умовах перебігу внутрішніх і зовнішніх політико-економічних процесів.

Сучасне розуміння складного поняття «конкурентоспроможності держави» у своєму ґрунтовному дослідженні «Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти)» (2019) представив О. Зубчик, який визначає, що: ««конкурентоспроможність держави» трактується як: 1) позиція держави, результат політичних, державно-управлінських рішень, обумовлена конкретними політичними, економічними, соціальними чинниками; 2) заснована на знаннях економічна та політична стратегія держави, здатна до сталого економічного зростання при створенні більшої кількості більш якісних робочих місць і з більш високим ступенем соціальної єдності» [цит. за: 9, с. 135]. Вчений особливо підкреслює роль інституційних складових у регулюванні політико-економічних процесів, пов'язаних із розбудовою системи відносин суб'єктів управління та господарювання, що підтримує необхідний рівень конкурентоспроможності держави. «Інституційне середовище формує передумови в яких приватні підприємці, компанії та уряди взаємодіють один з одним з метою одержання прибутків та забезпечення процвітання економіки, тому його розвиток має вирішальне значення для економічного

зростання в країні, яке, в свою чергу, є запорукою конкурентоспроможності держави в сучасному світі» [8, с. 140].

Г. Ситник у даному контексті звертає увагу на внутрішньо системний та міжнародний вимір реалізації потенціалу конкурентоспроможності держави, що впливає на структурування системи міжнародних економічних відносин та політичні наслідки цього: «конкуренція суспільства та створених ними політичних інститутів (держав) виявляється через значення для нього матеріальних благ, а також, географічні, біологічні, технологічні та соціальні чинники, завдяки яким цивілізаційний розвиток суспільств на різних континентах протікав з різною швидкістю» [13, с. 8]. Щодо внутрішньо політичних аспектів формування засад конкурентоспроможності держави, то дослідник підкреслює важливість дотримання ліберальної системи економічних відносин із властивим їй режимом вільної конкуренції, який, втім, може генерувати певні загрози для стабільності політичної системи. «Тому має бути такий соціальний інститут як держава, який би спрямовував руйнівні дії конкуренції в соціально-конструктивне русло, а для формування етичних уявлень в індивідів, які вступили в конкурентну боротьбу, мають бути встановлені системи цінностей та переваг» [13, с. 9-10]. Фактично, інституції державної влади виступають у ролі арбітрів для учасників даного типу суспільних відносин, оскільки визначають правила їх взаємодії.

Висновки. Цілком обґрунтовано можливо стверджувати, що забезпечення економічної безпеки є вагомою складовою підтримання інституційної спроможності держав сучасного типу та розвитку їх конкурентоспроможності. Для стабілізації та розширення функціональних можливостей інституцій державної влади необхідна достатньо потужна ресурсна складова, формування якої залежить від впливу комплексу чинників, серед яких окреме значення має стратегічне спрямування державної політики. На рівні міжнародних політико-економічних процесів у даному контексті посилюється аспект конкурентності, що можливо розглядати як позитивний фактор з огляду на посилення таким чином реформ у сфері державного управління, що ілюструє приклад України. Інтеграція національної економіки в європейський економічний простір є частиною комплексної стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, для реалізації якої необхідно мати високий рівень інституційної спроможності національної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>

3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року" : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

6. Cazorla M., Gallego-Bono J.R. Approaches to Economic Institutionalism: A Theoretical Review of its Characteristics and Elements of Study. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2023. № 12. P. 66-78. DOI: 10.36941/ajis-2023-0060.

7. Savchyn M. Legal instruments to ensure national interests and international cooperation in the scope of

the economy. *Ukrainian journal of constitutional law*. 2021. Vol. 4. P. 53–64. URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.4>

8. Зубчик О.А. Інституційні засади конкурентоспроможні України як чинника забезпечення національної безпеки. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. № 3-4. С. 127-144.

9. Носовець А.Я. Конкурентоспроможність держави та забезпечення національної безпеки у контексті розвитку публічних комунікацій. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 3-4. С. 131-142.

10. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

11. Поченчук Г.М. Інституціональна трансформація національної економіки: вплив фінансової системи : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2019. 44 с.

12. Савчин М. Інституційна спроможність під час і після війни. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/116584>

13. Ситник Г.П. Конкурентоспроможність держави та національна безпека: курс лекцій. К: ТОВ "САК Лтд.", 2023. 86 с.

14. Стойко О. М. Структурні теорії інституційних змін. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 578-581.

15. Шлемкевич Т.В. Інформаційно-комунікаційний вимір сучасної політичної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2020. 240 с.